

**Kasegaon Education Society's
Arts & Commerce College, Ashta**

Department of Geography

On

**Human Geography: Nature, Scope and
Concepts**

By

Prof. Dr. Arun B. Patil

Unit 1. Human Geography: Nature, Scope and Concepts

मानवी भूगोलः स्वरूप, व्याप्ती व संकल्पना

मानवी भूगोलाची पार्श्वभूमी
मानवी भूगोल म्हणजे कायः

इंडिक रेट्झेल या शास्त्रज्ञाने मानवी भूगोलाची व्याख्या केली आहे .
रेट्जेल यांना मानवी भूगोलाचे जनक म्हणतात . यांनी आपल्या “Anthropo Geography” या ग्रंथात मानवी भूगोलाची व्याख्या अशा प्रकारे दिली आहे .

इंडिक रेट्झेल म्हणतात, “ मानवी भूगोलाची दृष्ट्ये सर्वज वातावरणाशी संबंधित असतात आणि हा भौतिक स्थितीशी एक मिलाफ असतो . ”

मानवी भूगोलाचे स्वरूप

१. एकसंधी स्वरूप .
२. परिवर्तनशील स्वरूप .
३. गतिशील स्वरूप .

मानवी भूगोलाचे दृष्टिकोन

१. परिस्थितीशास्जविषयक दृष्टिकोन .
२. प्रादेशिक दृष्टिकोन .
३. कार्यात्मक दृष्टिकोन .
४. वर्तनात्मक दृष्टिकोन .
५. रचनात्मक दृष्टिकोन .

मानवी भूगोलाची व्याप्ती

मानवी भूगोलाच्या शाखा

- १ . ऐतिहासिक भूगोल .
- २ . सामाजिक भूगोल .
- ३ . राजकीय भूगोल .
- ४ . आर्थिक भूगोल .

मानवी भूगोलाची महत्त्व

- १ . भूगोलाच्या विकासासाठी .
- २ . साधनसंपत्तीचे ज्ञान .
- ३ . आंतरसंबंधाचे ज्ञान .
- ४ . भिन्नता समजून घेण्यासाठी .
- ५ . राष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेच्या आखणीसाठी .

मानवी भूगोलातील संकल्पना

१. पर्यावरण निसर्गवाद (Environmental Ceterminism)

भूगोलाच्या अभ्यासात केवळ नैसर्गिक पर्यावरणाचा विचार केला आहे. या प्रकारचे विचार मांडणा-यांमध्ये ग्रीक शास्त्रज्ञ प्रमुख होते. त्यांच्यामते, मानवाचे जीवन पूर्णपणे निसर्गाधीन आहे. कारण मानवाच्या जीवनावर निसर्गाचा प्रभाव पडतो. त्यांच्यामते मानवाचे जीवन सभोवतालच्या परिस्थितीनुसार घडत असते. कोणत्याही भागातील भूरचना जमीन पाणी पुरवठा हवामान नैसर्गिक वनस्पती प्राणी खनिजे इत्यादी भौतिक घटक महत्वाचे आहेत. या घटकांच्या अनुषंगाने मानवाला आपले व्यवसाय करावे लागतात.

उदा: पर्वतीय प्रदेशातील, उष्ण प्रदेशातील व थंड प्रदेशातील जमाती.

२. संभववाद्‌शक्यतावाद (Possibilism)

संभववाद या शब्दाचा प्रयोग सर्वप्रथम फेबवरे या तज्ज्ञाने केला . त्यांच्या मते, पर्यावरणात निसर्गानिर्मित साधनसंपत्ती असते . या साधनसंपत्तीचा उपयोग मानवावर अवलंबून असतो . एखाद्या प्रदेशात कोणत्या प्रकारची साधनसंपत्ती आहे . याचा विचार करून मनुष्य व्यवसायाची निवड करत असतो . म्हणून संभववादी लोक सामर्थ्याला महत्त्व देतात . ते केवळ पर्यावरणाला महत्त्व देत नाहीत . या प्रकारचा विचार मांडणा-यांनध्ये ब्लाश, बोमेन हे शास्त्रज्ञ आहेत . आधुनिक काळात संभववाद या विचारसरणीला खुप महत्त्व आले आहे . मनुष्य हा ~~ग्री~~ग्राशील प्राणी असल्याने तो पर्यावरणात बदल घडवून आणतो .

३ . नवनिश्चयवाद थांबा व जा विचारसरणी

निसर्गवाद व संभववाद या दोन विचारसरण्या परस्परविरोधी आहेत . विसाव्या शतकातील भूगोल शास्त्रज्ञानीं या दोन विचारसरण्यांचा मध्यविंदू साधण्याचा प्रयत्न केला आहे . यास “थांबा व जा” ही विचारसरणी म्हणतात . **ग्रिफिथ टेलर** हे या विचारसरणीचे उदगाते आहेत .

या विचारसरणीनुसार केवळ निसर्ग प्रभावी नाही . काही ठिकाणी निसर्ग शक्तिमान असतो . अशा ठिकाणी मानवाला निसर्गाचे रहस्य जाणून व त्याच्याशी मिळतेजुळते घेऊन आपले जीवन जगावे लागते . परंतु काही ठिकाणी निसर्गपेक्षा मानवच शक्तिमान ठरतो . काही ठिकाणी मानव आपल्या बुद्धिचातुर्यानि निसर्गावर विजय मिळवू शकतो . म्हणून भूगोलाच्या अभ्यासामध्ये निसर्ग व मानव या दोन्ही घटकांना सारखेच महत्त्व आहे . यालाच “थांबा व जा” ही विचारसरणी म्हणतात .